

Etymologiasta¹

TERHO ITKONEN

Tiivistetty katsaukseni männyn nimityksiin Euroopan kielissä on valmistunut usean vaiheen kautta, apuna monet lähteet ja tavanomainen etymologinen harkinta. Silti on selvää, ettei katsaus ole vielä ehtinyt läheskään asioiden perille. Sen huomaa eri puolilta esitystäni. Ehkä parhaiten sen huomaa niissä jäsentymättömissä kohdissa, joissa käsittelem latinan *pinus*-, kreikan *πίτυς, πεύκη*-sanoja ja pohdin niiden yhteyttä milloin toisiinsa, milloin muihin indoeurooppalaisiin ja uralilaisiin sanoihin.

Katsaukseni valmistuessa ovat hahmottuneet seuraavat mietteet, lähtökohtana paitsi 'mänty'-kartan teko myös muu työ sanahistorian parissa. Liäherähteitä niihin ovat antaneet teoksillaan ja kirjoituksillaan kielitieteen vanhat suuret mestarit ja sellaiset uudemman kielitieteen taitajat kuin Henning Andersen, Raimo Anttila, Knut Bergsland, Björn Collinder, Charles A. Ferguson ja Carol Farwell, Lauri Hakulinen, Charles F. Hockett, Roman Jakobson, Juha Janhunen, Aulis J. Joki, Jorma Koivulehto, György Lakó, Manfred Mayrhofer, Lauri Posti, Martti Rapola, Paavo Ravila, Wolfgang Schlachter, Trygve Sköld.

1) Mitä kauemmas takautuu, sitä vaikeampi on hallita sanojen muotoa. Nykysanat ovat äännerakenteeltaan melko vakioisia, massaltaan usein järeitä; menneisyydessä ne palautuvat kevyihin juuriin, joiden häilyvä asu pyrkii pakoon tutkijan käsistä. Nykyisetkin äännejärjestelmät huojuvat sekä paradigmaattisesti että syntagmaattisesti. Sitä vaikeampi on saada otetta kaukaisten kantamurteiden äännejärjestelmistä. Kuinka operoida sanoilla, jos ei tiedä mistä aineksista ne ovat rakentuneet?

2) Mitä kauemmas takautuu, sitä vaikeampi hallita sanojen merkityksiä. Nykysanojenkaan merkitys on harvoin selvä ja vakaa: kiinteää ydintä ympäröi hämärä huntu, ja kerrallinen metafora voi äkkiä syrjäyttää selkeimmänkin

¹ Jälkilause Euroopan kielikartastoa varten laaditun yleiseurooppalaisen 'mänty'-kartan kommentaariin. Kommentaari julkaistaan myös *Finnisch-ugrische Forschungenin* 48. osassa.

merkityksen. Mitä taemmas peräydytään, sitä vähemmän pystytään ennallistamaan muuta kuin yhä epävakaampia ja yhä sumeampia merkityksiä.

3) Mitä kauemmas takautuu, sitä vaikeampi osoittaa sanan asema lähimerkityksisten sanojen assosiaatioavaruudessa. 'Männyn' avaruuteen kuuluvat muut puunnimet, varsinkin havupuiden nimet, mutta myös sellaisten asioiden kuin nuoren metsän, havumetsän, metsän, havun, havunneulan, piikin, erilaisien puuaineiden nimet. Nykymurteissa tutkija voi ne ja niiden suhteet hallita suurin piirtein, vaikkei koskaan täysin. Mutta miten ennallistaa menneisyyden järjestelmiä, jotka eivät ole voineet olla sen selvempiä kuin nykyisetkään? Ja miten suhteuttaa asiat kielenulkoiseen maailmaan: vaikkapa puiden muinaiseen levikkiin? Paleobotanisti voi siitä sanoa jotain, tärkeääkin, mutta ei sellainen ole ollut yksiyksisessä suhteessa sanoihin ja niiden levikkiin ennen enempää kuin nyt.

4) Mitä kauemmas takautuu, sitä enemmän menettävät kuulauttaan ja itsenäisyyttään ne kielet, kieliryhmät ja kielikunnat, joihin etymologinen operointi perustuu. Avuksi tarjoutuvat kantamurteiden ja -kielten ennallistukset. Mutta niiden palvelukset ovat suhteellisia ja petollisia, ja kantakielten rajatkin umpeutuvat sitä enemmän, mitä etäämmä niitä olettaa.

5) Mitä kauemmas takautuu, sitä vaikeampi saada otetta lainasanoista. Ensin tuottaa vaikeuksia lainan ikä, jopa suhteellinen ikä. Sitten käy epäselväksi lainasuunta. Sen jälkeen hämärtyy se, onko kyseessä laina lainkaan vai ikivanha yhteisperintö. Vihdoin jää selitettäväksi sekin, mitä etämenneisyydessä on tarkoitettava lainalla, mitä yhteisperinnöllä.

Kaikki viisi vaikeuden lajia potensoivat niiden vaihtoehtojen määrän, jotka etymologilla on edessään. Lopulta tuo määrä näyttää lähes hallitsemattomalta.

Näyttää. Onko se hallitsematon: onko hänen siis laskettava aseensa? Ja onko kielentutkijan yleensä laskettava aseensa? Eihän voi ajatella kielentutkijaa, joka ei ajattelisi sanojen alkuperää, ei olisi siis etymologi.

Vastaus: aseita ei tarvitse eikä siis pidäkään laskea. Ei etymologia eikä muu kielentutkimus ole perimmältään toivotonta, enempää kuin tutkimus yleensä. Etymologian menetelmään pätee sama kuin muun kielentutkimuksen menetelmään. Etymologiassa tarvitaan kunnon aineisto; oivalluksia voi syntyä pelkissä aivoissakin, mutta ilman dokumentointia niitä ei kannata ikuistaa paperille. Ei niitä liioin kannata esittää muuten kuin muokattuina, tukena kielentutkimuksen koetelluimmat periaatteet, apuna rinnakkaistapaukset ja lisäksi tietoa kielenulkoisista nyky- ja muinaiseloista. Esittämättä ne saavat jäädä myös, jos ei niitä ole koeteltu sen alustavan tiedon valossa, joka kielistä ja kielestä on saavutettu muulla tavoin. Ja esittämättä ne saavat jäädä, jos ei niitä valaise ja lämmitä näkemys. Ilman näkemystä lakoo tutkimuksen laiho, jos on päässyt kasvun alkuunkaan.

Jos etymologi kaiken tämän saa yhdistetyksi, hän voi päästä yhä lähemmäs kielitieteellisen totuuden reuna-arvoa. Täyteen totuuteen hän ei koskaan yllä, kuten ei tieteilijä yleensäkään. Silti hänen on yritettävä, apunaan tiedostus ja eläytyminen ja tavoitteenaan sananselityksen hahmokaan rakennus.

Puolivalmis 'mänty'-katsaus joutaa näissä merkein julkaistavaksi. Tutkimuksen edistymisen kannalta voivat puolivalmisteet olla tärkeämpiä kuin silotellut näennäislopulliset täysvalmisteet. Niitä tarkastelemalla oppii, miten totuuden reuna-arvoa lähestytään.

On etymology¹

TERHO ITKONEN

The condensed report on the appellations of the pine in the European languages has been completed in several phases; many sources and a customary etymological deliberation have contributed to the result. Yet, it is obvious that a final result has nowhere been gained. This can be noticed in different parts of the report, perhaps best in those diffuse points in which Latin *pinus*, Greek *πίτυς*, *πέυκη*, their mutual connections and their possible links to other IE and Uralic words are considered.

In conjunction with the touching up of the report the following theses have crystallized, not only as a result of compiling the 'pine'-map but also as a fruit of more extensive work with etymological problems. Further impulses for the theses arose from the works and articles of the old great masters of linguistics and the classical authors in more contemporary linguistics such as Henning Andersen, Raimo Anttila, Knut Bergsland, Björn Collinder, Charles A. Ferguson and Carol Farwell, Lauri Hakulinen, Charles F. Hockett, Roman Jakobson, Juha Janhunen, Aulis J. Joki, Jorma Koivulehto, György Lakó, Manfred Mayrhofer, Lauri Posti, Martti Rapola, Paavo Ravila, Wolfgang Schlachter, Tryggve Sköld.

1) The further you go back in time the more difficult it is for you to check the form of the words. The sound structure of

the modern words is relatively stable and their sound mass often massive; in the past they originated from roots with much simpler phonetic envelopes, the vacillating form of which tends to flee from the analyst's hands. Even modern sound systems waver paradigmatically as well as syntagmatically. It is the more difficult to grasp the sound systems of remote proto-dialects. But how do we operate with the words, if we do not know of which elements they are built up?

2) The further you go back in time, the more difficult it is for you to check the meaning of the words. Even modern words seldom have a clear and stable meaning: the firm semantic kernel is surrounded by a hazy, swaying veil, and a single metaphor can suddenly hide the most lucid meaning in secrecy. The more further toward primeval times we retreat, the less we are able to reconstruct anything but still more unstable and vague meanings.

3) The further you go back in time, the more difficult it is for you to demonstrate the position of a word in the associative space of semantically related words. The semantic space of 'pine' consists not only of other names for trees (especially those of conifers) but also of the names for things such as a young pine, a conifer forest, a forest in general,

¹ An epilogue to the commentary of a Pan-European 'pine'-map compiled for the Atlas Linguarum Europae. The commentary shall be published also in the volume 48 of the Finnische-ugrische Forschungen.

conifer sprigs, conifer needles, needle on general, different kinds of (conifer) wood material. As to the modern dialects, we may check them and their mutual relations broadly, though never completely. But how do we reconstruct past systems which cannot have been any clearer than the present ones? And how do we relate the things to the extralinguistic world: e.g. to the past geographical distribution of the trees? A paleobotanist may tell us some things, some of which are even important, about them. But such things have not had a one-to-one relation to former words and their distribution any more than they have to the present ones.

4) The further off you go back, the more the lucidity and independency of those languages, language-groups and language-families decreases with the aid of which you are operating. As operational tools, the reconstructions of proto-dialects and -languages offer. Their services are, however, relative and deceptive, and the borderlines between proto-languages cross all the more easily, the more remote the proto-languages you are trying to posit.

5) The further you go back into time, the more difficult it becomes to treat loanwords. At first the age of borrowing, even the relative age, yields difficulties. The next difficulties are caused by the borrowing direction. The following obscure point is whether we have a loanword at all or an ancient common heritage. And finally the question always remains of how we should interpret borrowing and common heritage in the remote past.

The bulk of the difficulties encountered by the etymologist is raised to a higher power by all five kinds of difficulties. Finally, that bulk seems to be almost beyond any checking.

So it seems to be. Is it beyond any checking: must the etymologist resign

himself? Must the linguist resign himself in general? One could hardly imagine a linguist who would not be interested in the origin of words, and thus be an etymologist.

The answer: we need not resign ourselves, thus we shall not do it. Neither etymology nor linguistics in general are any more hopeless than is scientific research in general. In doing etymology, the same things are valid as doing anything else in linguistics. At first, good materials are needed; insights can arise in your brain, but they are hardly worth writing down without documentation. Nor are they worth presenting, if they have not been worked out with support of the well-proved principles of linguistics as well as with the aid of good parallels and a knowledge of both present and past extralinguistic matters. They should not be presented, if their suitability has not been proved through data otherwise reached about the language and the languages. And they must not be expressed, if not warmed and lighted up by intuition: without it the field of research is laid down, if it has sprung up at all.

By combining things such as these an etymologist can come nearer and nearer to the boundary value of linguistic truth. He never attains full truth as it is never reached by a scholar in general. Nevertheless, he must try, aided by *Erkennen* and *Erleben* and aiming at a *Gestalt*-like composition of lexical history. (The italicized words are conceptually central; they curiously lack adequate equivalents in English.)

In this spirit, the report on 'pine' can be sent to the press. For the progress of research, the semifinished products may be more important than the polished quasi-definitive final products. Examining them, we can learn just how to approach the boundary value of the truth.